

VII.

Bizonyítékok Isten létezése mellett.

Mindezideig vázoltuk a jelenkor kételkedő magatartását s e kétségbeejtő helyzetből megszülető azon vágyat, amelynek kényszerítő hatása alatt a modern világ emberei helyettesíteni szeretnék az elveszett, vagy elmagyarázott, elfilozofált Istent. Rámutattunk az istennélküli vallás tarthatatlanságára, hangsúlyoztuk érdemeit, hogy az emberi élet feljavítását komolyan munkálni szeretné. Az istenfogalommal kapcsolatos szükséges megjegyzéseket megtettük. Vázoltuk a megváltozott világegyetemben istenfogalmának kiszélesedését s legutoljára az előbbi fejezetben a vallás és tudomány viszonyát vitatva, arra az eredményre jutottunk, hogy a legújabb tudomány álláspontja Isten létezésének lehetőségét nem zárja ki, sőt egyes ágaiban a dolgok mikéntjét »valami« nélkül megmagyarázni nem tudják. Mindez azonban bevezetésül szolgálhat tulajdonképeni kérdésünkhöz.

Az, hogy a történelem minden felismerhető szakaszában vallásosak voltak az emberek, sőt, hogy a történelemelőtti időkről is ezt igazoló következtetéseink vannak, hogy az istengondolatot semmi el nem tudta pusztítani, még nem elég bizonyosság Isten létezése mellett. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy e múltó, változó, időnként fogyó, majd növekedő gondolat valóban törékeny, homályos fénykép, mely egy valamilyen formában létező valóság körvonalait tárja elénk, vagy pedig elménk titokzatos, félelmes, sokszor nehéz, fájdalmas, érthetetlen körülmények által parancsolt ama tevékenysége csupán, hogy a képzelet vásznára olyan *segítséget* vetít, amire nagy szüksége van.

E kérdés tisztázásához szeretnénk hozzáfogni most.

Már láttuk, hogy amikor a mindenség valóság alapját keressük, feltétlen tekintetbe kell vennünk minden kéznél levő tényt. Nem szorítkozhatunk csupán bizonyos dolgokra, vagy bizonyos gondolatkörre. Természetesen el lehet jutni az istengondo-

lathoz egyes útakon is, anélkül tehát, hogy a tapasztalat egészét figyelembe vennők; de úgy gondoljuk, hogy a tények általánosságán nyugvó, összességére támaszkodó bizonyítékok mindig erősebbek.

Isten létezésének három bizonyítéka, amelyeknek történelmi múltjuk van, olyan, amely bizonyos fajta dolgokat hangsúlyoz bizonyos szempontból. Ez a három bizonyíték: az ontológiai, kozmológiai és teleológiai.

Az ontológiai bizonyíték azon alapszik, hogy mivel az emberi elmében a gondolatot magát megtaláljuk, van Isten. A kozmológiai bizonyíték szerint a világnak kell, hogy legyen egy kezdő oka. Ez utóbbi valamivel felette áll az elsőnek; azonban ez sem felel meg számunkra, mert tisztán csak az okság elvén épül fel s pl. az értékek problémáját nem veszi tekintetbe. A teleológiai bizonyíték jóval felette áll az első kettőnek, mert azáltal, hogy a tapasztalat egészéből olvassa ki a világban benne levő célt, egyúttal utal az okság és értékek elvére is. Brentano¹ négy alapvető bizonyítékot sorol fel: a teleológiai bizonyítékot, a mozgáson alapuló, a lélektani és végül a rendszeres összefüggésen alapuló bizonyítékot. Brightmann² véges Istenének bizonyítására felsorol hat különböző bizonyítékot. Először a világegyetem racionalitása, másodsor az új elemek megjelenése, harmadszor a személyiség természete, negyedszer az értékek jelenléte, ötödször a vallásos tapasztalat s végül a már Brentanonál előforduló rendszeres összefüggésen alapuló bizonyíték.

E fejezetben e bizonyítékokat rendre véve, szerzőjük gondolatmenetét követve, kifejtjük azokat s amennyiben ezek a tapasztalat egészére támaszkodnak, bizonyos, hogy meggyőző erejük is lesz. Mindazonáltal az úgynevezett teleológiai és mozgáson alapuló bizonyítékokat figyelmen kívül hagyjuk, mert amit ezekkel kapcsolatban mondani tudnánk, azt a többiekénél úgyis látni fogjuk. Elsősorban a lélektani bizonyítékot szeretnők kifejtetni, melyben nagy segítségünkre lesz egy tényleges vallásos tapasztalat, melyet W. James a Különböző Vallásos Tapasztalatok című klasszikus könyvében Tolstoj-jal kapcsolatban ír le. Eszerint, amikor Tolstoj körülbelül ötven éves volt, úgy érezte, hogy az életnek nem sok értéke van és akkor két egész évet vallásos kérdések megvitatásával töltött, hogy felfedezzen a világ-

¹ Middleton Murry: „God“ 207. lap. (Ő idézi az említett írórt).

² „Evidence for God“ 148. lap.

egyetemben valamit, amiért érdemes volna élni. Jó ideig semmi világosság nem derült lelki homályára s Tolstoj őszintén megvallja, hogy ezalatt a reménytelen és kilátástalan keresés alatt el kellett rejtenie a kötelet, nehogy öngyilkos legyen gondolkodásának e kínosnak mutatkozó zsákutcájában. A fordulópont akkor következett, amikor Tolstoj egy napon az erdőben sétált. E séta folyamán az Istenben való hit kérdéséről gondolkozva, azon töprengett, hogy tulajdonképpen mikor is találkozott ő életében először ezzel a gondolattal. »Eközben azt vettem észre, — mondja — hogy valahányszor Istenről gondolkozom, mindig valami feltörő életenergia járja át valómat s abban a pillanatban az életet élni érdeemesnek látom, sőt gyönyörködni tudok a világ szépségében...« »Minek keresek én tovább, — mondta önmagának — hiszen itt van Isten. Itt van az, aki nélkül nem tudunk élni. Felismerni Istent és élni, tökéletesen egyet jelent«. Ez a klasszikus vallástapasztalat igazolni látszik, azt a dolgozatunk első fejezeteiben megrajzolt lelkiállapotot, amelyben a valamihez való feltétlen ragaszkodás múlhatatlan életkényszer. Valóban az Isten az, »aki nélkül nem tudunk élni«. Lehet, hogy keressük, sokszor reményeinkből teljesen kifogyva s legtöbb esetben azokhoz a halakhoz hasonlóan, amelyek a görög rege szerint a tengerben úszkálva, szerettek volna megismerkedni a vízzel. Ez a bizonyíték tulajdonképpen minden más bizonyítékot ki kellene, hogy zárjon; azonban mi nem tudunk minden esetben megnyugodni ilyen módon. Sokan azt vetik ellene, hogy az nem egyéb a régi ontológiai bizonyítéknál, amelyet az imént mi sem sokra értékeltünk; pedig a lélektan bizonyítékának egyúttal általános bizonyíték jellege van s nemcsak a gondolat, az idea jelenlétét bizonyítja, hanem azt, hogy az életben egyetlen mozdulatnak, egyetlen sóhajtnak, egyetlen zúgásnak sincs jelentősége és értelme Isten nélkül.

Másodiknak vegyük a világegyetem *racionális* voltán alapuló bizonyítékot, amely szerint, ha van a világban valami, ami értelmet, rációt mutat, ami észszerűnek látszik, az a valami természetesen útal egy felsőbb Értelemre. Ha a világban észszerűt, értelmet jelentő és nyilvánító létezés, vagy folyamatot nem találunk, akkor Istenre gondolni nem kellene (nem is lehetne, mert nem volna értelme).

Racionális-e a világegyetem? Van-e benne értelem, következetesség, törvény? — Lehet, hogy büszke, önbízalmat növelő feltevés az, hogy az egész világegyetem múltja, jelene és jövője

valahogyan egy olyan elmét, értelmet mutat, amely hasonlít az emberi elméhez. Ahogy Matthews megjegyzi: »akármennyire akarnók elemezni az anthropomorfizmust, sohasem tudjuk, mert sok száz év múlva is csak úgy fogunk gondolkozni, mint ahogy az ember gondolkozhat.«¹ Az emberi elme, értelem része az egész világegyetemnek s így éppen úgy, mint ahogyan az anthropomorfimusról nem tudunk szabadúlni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az ember kozmomorficus. Az emberi értelem, természetesen, nagyon sok minden fordul meg, egyes filozófusok szerint minden azon alapúl. Ha az emberi értelemben nem hiszünk, nem bízunk, akkor a tudomány az erkölcsiség, a vallás maguktól összeesnek. Ezért nem állhat meg a szkeptikus olyan kételkedése, amely az értelemben nem bíz, mert ezáltal saját maga alól is kivette a széket, nem adván kételkedő gondolatainak biztos alapot. Logikus szempontból is, gyakorlati szempontból is kényszerítve vagyunk elfogadni, hogy a világegyetem racionális, észszerű. A tudománynak magának is ez az egyetlen alapja, melynek bizonyosságán állva, törvényesen építi fel a maga mondanivalóját. Ezen az alapon méltán következtethetünk Istenre, vagy legalább a világegyetem ilyen természete lehetőséget ad Isten létezésének. Harmadiknak megemlíthetjük az új dolgok megjelenésének bizonyítékát, amely elmélet a fejlődéstannal kapcsolatban olyan általánosan tért foglalt a jelen gondolkodóinál. Ezt a bizonyítási módot azonban már nem szükséges részleteznünk, mert az előbbi fejezetbe már rámutattunk arra a tényre, hogy a fejlődés folyamán időnként felbukkanó teljesen új lényeg, megjelenési formát csak úgy lehet kellőleg megmagyarázni, ha valami magasabbrendű erőt, hatalmat tételezünk fel, amely a fejlődés bizonyos pontjain valahogy a világegyetem életébe helyezi az új létezést.

4 A negyedik bizonyíték a személyiség természete. Valamennyire már foglalkoztunk a kérdés természetével akkor, amikor az előbbi bizonyítékot az előző fejezetben tárgyaltuk, mivel a személyiség, az öntudatos személyiség a legnagyobb s egyúttal a legszembetűnőbb új jelenség a személytelen atomok és erők világában. Azonban a személyiség problémája annyira sajátos és alapvető vonatkozású, hogy külön kell foglalkoznunk vele. W. Carr egy előadásában megjegyzi, hogy »a személyiség a világegyetem azon része, mely egyedül, közvetlenül tapasztalható.«² Az ő fej-

¹ „God in Christian Thought and Experience“ 38. lap.

² „The importance of being concious“.

tegetése szerint, az »én« az alapja minden tapasztalatnak. Minden egyébről, másról való nézetünk a mi tényleges, mindig változó személyes öntudatukon múlik.

A múltból és jelenről való tudás, amelyre beláthatatlan tér és az egyetemes törvények tudása, a társadalom és Istenről való tudás, úgy helyezkednek el a tudatos »én«-en, mint valami magasbanyúló piramis, mely időről-időre, rendre-rendre a pillanat tapasztalatain épült. Ez a tudat nem foglal el teret és annak ellenére, hogy magába foglal teret és fizikai tárgyakat, nem anyagi természetű. Minden más, ami nem a mi tudatos személyiségünk, de létezik, vagy azt hisszük, hogy létezik, szoros összhangban kell, hogy legyen a mi létező tudatunkkal. Az olyan elméletek, melyek, mint a naturalizmus is, nem tudnak kellő felvilágosítást adni a tudat, a személyiséget illetően, nagyon problémátikusak.

A személyiség létezése egy személyes Isten létezését tételezi fel. Pringle Pattison szerint a személyiség szorosan összefügg a világegyetemmel. Lehet nagyon sok különbség a mi szellemi életünk és a körülöttünk elhelyezkedő tárgyak között; azonban elménk és a világ tényleges és intim összefüggésben vannak.¹ Ha a tudat és annak tárgyai olyan nagyon különböznenek egymástól, mint ahogy első látásra feltűnik, az az állandó napi-, — mondhatnók — kereskedelem elménk és a tárgyak között lehetetlen volna. Egy tisztán szellemi elme sohasem tudna felfogni egy tisztán anyagi tárgyat. Itt állításunk igazolására idézhetjük a már sokat emlegetett Russelt, aki azt mondja, hogy »a fizikát ideális módon kell magyarázni és a megfigyelést materiálisan. Azt hiszem ugyanis, hogy az anyag nem annyira anyagi és a szellem nem annyira szellemi, mint ahogy azt közönségesen hinni szokták.«² Ugyanilyen hangnemben beszél két más jeles gondolkodó, kik szintén az anyag szellemibb természetére utalnak, amikor azt inkább aktivitásnak nevezik, mint kemény, szilárd testnek.³ Mindezekből az következik, hogy a szellem és az anyag, a lélek és a test, a látható és a láthatatlan magukon viselnek valami közös tulajdonságot, közös fajtaságot, amiből a tudósok azt magyarázzák, nagyon logikusan, hogy az egész világegyetem egylényegű, még pedig olyanszerű, mint amit mi a tudatban közvetlenül tapasztalunk.

¹ „Personality“ 72. lap.

² „The Analysis of Matter“ (1927) 7. lap.

³ Eddington: „Nature of the Physical World“ 1929/203. lap és Dewey: u. o. 103. lap.

Ezt másképp elképzelni nem lehet, mert a személyiséget valami olyannal magyarázni, ami alacsonyabbrendű tényből származik, sohasem sikerült. Materialisták próbálják még mindig erősíteni, hogy az okozatnak nem kell feltétlen hasonlítania az okhoz. Nem nyilvánvaló, — mondják, — hogy az anyag nagy változásokon megy keresztül és hogy pl. az izmok nem hasonlítanak a táplálékhoz, mely felépítette, létrehozta azokat. Miért hasonlítson a személyiség az őt létrehozó valamihez. Azonban ez az okoskodás figyelmen kívül hagyja, hogy semmiféle magyarázatban nincs helye az ugrásnak, mert hiszen a valóság az, hogy amennyiben öntudatlan anyaggal kezdjük el a létezés magyarázatát, nem tudjuk megtalálni a folytonosságot közötté és a tudatos, személyes, a szellemi között. A mi gondolatainkban, érzelmeinkben nem találunk sehol atomokat. Ha az anyag a végső valóság, amely oka és kezdete mindennek, akkor a világegyetemben található öntudatos személyiség örök csoda marad; de ha az, amit anyagnak nevezünk, a kozmikus személyiségnek a megnyilvánulása, mint ahogy azt fennebb jeleztük, akkor nincsen csoda és nincs érthetetlen, lehetetlen helyzet. Az abszolút tudatnélküli nem lehet metafizikai alapja, előidézője a tudatosnak. Locke szerint: »képtelenség felfogni azt, hogy egy tudatlan anyag hogyan volna képes intelligens, gondolkozni tudó lényt teremteni.«¹ Schopenhauer és Hartmann megpróbálták materialista síkon magyarázatokat adni, de e magyarázatok sohasem voltak meggyőzőek. Egy fa, — hogy köznapi példa mellett maradjunk — sohasem lesz képes embert teremni. A teremtés és fejlődés elégséges magyarázatához tehát szükség van egy személyes alapra, egy szellemi végső valóságra, melyből mindenek zökkenés nélkül, csodákat kizárva, előállhassanak.

5 Az ötödik, általunk is ajánlott Isten-bizonyíték az értékek létezése. Az ember értéket tapasztal, a világegyetem tehát tartalmaz értéket. Vannak materiális vonatkozású értékek és eszményi értékek, milyenek a szeretet, az igazság, a jóság, a szépség és szentség. Ezen értékeknek tapasztalása, megélése és megvalósítása az életnek értelmet és célt ad. Az életet azért szeretjük, a boldogságot azért keressük, a szenvedést azért tűrjük, mert mindezeket át értékeket vélünk magunknak megszerezni. Minden emberben benne van az értékek felismerésének lehetősége, tehetsége és az a vágy, mely szüntelenül jobbat követel

¹ „An Essay Concerning Human Understanding“ IV. k. 10. lap.

annál, ami a jelenben létezik. Az érték létezése, éppen úgy, mint a személyiség létezése magyarázatot követel. E kettő különben szoros összefüggésben van. A világegyetem maga is teljes egészében mintha értékekért, célokért küzdene. A természet, a világ fejlődésében, örök küzdelmében felfedezünk bizonyos célzatos-
ságot, rendre, törvényességre, életre, személyiségre való törek-
vést. Valami vágyat, amely szüntelenül magasabb valóságokért
küzd. A régi teleológiai bizonyíték ezen a meglátáson alapúlt s
bár nem ilyen egyetemes szempont szerint bizonyítja Isten léte-
zését, mégis ugyanarra az eredményre jut, mint amit mi kifej-
tettünk.

Még két bizonyíték van hátra, amelyekkel foglalkoznunk kell. Azonban ebben a fejezetben csak az egyiket említjük meg, ugyanis azt, amit a vallásos tapasztalattal kapcsolatban mondani szeretnénk, egy egész külön fejezetben adjuk, annál is inkább, mert az mostanában sokat emlegetett, de körünkben még kel-
lően fel nem dolgozott tárgy.

A rendszeres összefüggésen alapuló bizonyíték az összes
elsorolt bizonyítékok közül a legáltalánosabb, a legszélesebb-
körű, mert valóban a világegyetem minden tényére támaszkodva
bizonyít. Tapasztalatunk mutat ugyan összefüggéstelenséget a
világban, azonban a tudomány, filozófia és a vallás abban a re-
ményben tevékenykednek és munkálnak, hogy a világegyetemet
valami összhangba hozó elme, vagy gondolat egységesnek al-
kotta s ez a gondolat minden összhangtalanságot, ellentmondás-
nak látszó megnyilvánulást valahogyan elsimít, eltüntet, megold.
Az ember gondolati tevékenysége más és más irányban haladó,
más és más módokon működő, a tudomány nyelve nem mindig
hasonlít a vallás nyelvezetéhez, de a valóság, amellyel mindkét
irány szembetalálkozik, egy mindenen átvonuló összefüggő, ráció-
nális rendszer, amely biztos törvényekkel, határozott renddel ér-
tékek megvalósításán fáradoz.